

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗМІСТУ ОКРЕМИХ ІНСТИТУТІВ ВЛАШТУВАННЯ ДІТЕЙ-СИРІТ І ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ, В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Маковій В. П.

ВСТУП

Закріплення права дитини на створення умов, необхідних для всебічного її розвитку, є втіленням основоположних принципів міжнародного законодавства щодо захисту прав дитини, відтворених у Декларації прав дитини, проголошеної Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1959 року, та Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року.

Підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом заклало у нашій державі грандіозний проект перетворень у всіх сферах суспільного буття, основною метою якого стало гармонійне поєднання досягнень Європейської спільноти та Українського народу на шляху до більш тісного співробітництва в рамках Європейського Союзу. Планом заходів з імплементації Угоди про асоціацію, затвердженим Кабінетом Міністрів України у 2014 році та викладеному у новій редакції у 2017 році з відповідними змінами, передбачено низку заходів із захисту інтересів дитини під кутом зору європейських стандартів організаційного, правового та методичного характеру, серед яких вагоме місце займають питання створення правового підґрунтя для регулювання відповідних відносин. Одночасно з наведеними заходами в Україні було реалізовано поступову процедуру імплементації європейського законодавства в рамках змісту Закону України «Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу», яка передбачила також і реформування інститутів сімейного права, серед яких право дитини на належний рівень життя, що є одним з проявів реалізації соціальної функції держави.

У межах екстраординарних випадків, якими є обставини позбавлення батьківського піклування дітей з огляду на зовнішні чи внутрішні по відношенню до сім'ї чинники, особливо в умовах воєнного стану, виникає питання створення додаткових правових інститутів, покликаних забезпечити комплексний та повний захист права та інтересів дитини. Серед останніх окреме місце приділяється в межах сімейного та адміністративного законодавства питанню створення та функціонування дитячих будинків сімейного типу. Наведене цілком слушно підтримано

статистикою, згідно якої у 2015 році таких було 900, у 2020 році 1180¹. Охарактеризовані вищі обставини слугували збільшенню кількості такої форми влаштування дітей-сиріт та дітей-позбавлених батьківського піклування у 2024 році до понад 1300 будинків². Наведеному корелюють також дані й щодо інших форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Актуальність даного питання цілком слушно віднаходить відображення у наявних наукових дослідженнях. Зокрема, правову природу патронату в якості сімейно-правового та соціального інституту вивчали М.Б. Кравчик³, Л.В. Лешанич⁴, І.А. Боровська⁵, В. Лютий та О.Павлик⁶. Особливості регулювання відносин в межах прийомної сім'ї розглядали О. Розгон⁷ та О.Козак⁸, а детермінацію сутності дитячого будинку сімейного типу та суміжні питання вивчали Ю.Ю. Черновалюк⁹, Л.М. Токарчук¹⁰, І.О. Чайка¹¹, В.Л. Хрущ¹², В.Ю. Євко¹³.

Наукові дослідження наведених вчених підкреслюють актуальність вивчення природи форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених

¹ Кількість дитячих будинків сімейного типу у країні постійно збільшується, сьогодні їх вже 1180 й там виховується понад 8 тисяч дітей. *УКРІНФОРМ*. URL: <https://surl.li/xbzhc>.

² В Україні налічується близько 1300 дитячих будинків сімейного типу. *Допомога дитячим будинкам сімейного типу*. URL: <https://centersocial.org/projects/dopomoga-dityachym-budynkam-simejnogo-tipu-help-to-family-type-childrens-homes/>.

³ Кравчик М.Б. Особливості патронату в законодавстві України. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2020. Том 31(70). С. 25-30. DOI: <https://doi.org/10.32838/TNU-2707-0581/2020.5/05>.

⁴ Лешанич Л.В. Правова природа припинення договору про патронат. *Часопис цивілістики*. 2015. Випуск 18. С. 73-76.

⁵ Боровська І.А. Патронат над дитиною як форма влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: окремі аспекти. *Проблеми цивільного права та процесу: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. 2017. С. 239-241.

⁶ Лютий В., Павлик О. Критерії оцінювання якості послуги патронату над дитиною. *Social Work and Education*. 2020. № 3, том 7. С. 263-278. DOI: 10.25128/2520-6230.20.3.2.

⁷ Розгон О. Договір про влаштування дітей до прийомної сім'ї. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2017. № 5(95). С. 122-134.

⁸ Козак О. Передумови укладення договору про влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у прийомну сім'ю. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 1. С. 11-15. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.1.02>.

⁹ Черновалюк Ю.Ю. Реалізація права на сім'ю шляхом створення дитячих будинків сімейного типу. *Автореф. дис...канд.юр.наук: 12.00.03*. 2010. 22 с.

¹⁰ Токарчук Л.М. Дитячий будинок сімейного типу: питання правового регулювання. *Правова держава*. 2019. № 34. С. 64-69. DOI: <http://dx.doi.org/10.18524/2411-2054.2019.34.169535>.

¹¹ Чайка І.О. Виховний потенціал дитячих будинків сімейного типу в Україні. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Science*. 2016. № 16. С. 92-95.

¹² Хрущ В.Л. До питання про правову природу договору про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 3. С. 176-179. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-3/39>.

¹³ Євко В.Ю. Правова природа договору про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу. *Університетські наукові записки*. 2009. № 3(31). С. 67-73.

батьківського піклування, особливо в умовах екзистенціальних викликів українському суспільству, пов'язаних зі збройною агресією.

1. Правовий режим патронату в умовах екзистенціальних викликів

Глава 20 Сімейного кодексу України (далі – СК України) фактично вміщує характеристику правового режиму патронату над дитиною серед інших форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, визначених розділом IV СК України. Якщо усиновлення і опіка та піклування є більш усталеними для вітчизняного сімейного права, оскільки віднайшли відтворення й у Кодексі про шлюб та сім'ю України, то решта форм, у тому числі патронат, є новими сімейно-правовими інститутами.

Патронат як правовий інститут має комплексну природу, що охоплюється як сімейно-правовим, так і соціальним значенням. Перше полягає у забезпеченні права дитини на сім'ю, а друге – у створенні соціально обумовлених необхідних умов для дитини як учасника суспільства та свого роду страхуванні поряд з дитиною також і батьків та інших їх законних представників від настання невігідних наслідків саме для їх відносин з дітьми за складних життєвих обставин.

Патронат походить разом з іншим терміном патронаж від латинського «patronatus», сутність якого окреслює відносини між патроном та клієнтом, змістом яких є надання послуг немайнового та майнового характеру з підтримки першим другого.

Стаття 252 у даній редакції є новелою навіть для глави 20 СК України, оскільки в першій редакції унормування загальних положень про патронат було відсутнє. У ній визначено поняття патронату над дитиною, сім'ї патронатного вихователя, самого патронатного вихователя, часові межі здійснення такої послуги, а також організаційно-правові засади щодо започаткування та здійснення цієї діяльності. Важливими для врегулювання наведених відносин також є Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, та Порядок створення та діяльності сім'ї патронатного вихователя, влаштування, перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя, Порядок виплати соціальної допомоги на утримання дитини в сім'ї патронатного вихователя та оплати послуг патронату над дитиною, Типовий договір про патронат над дитиною, Примірний договір про умови запровадження та організацію функціонування послуги патронату над дитиною, що надаватиметься сім'єю патронатного вихователя. Наявність низки підзаконних нормативно-правових актів у цій сфері пов'язаний зі значимістю патронату для суспільства та потребою у додатковому його регулюванні.

До визначальних рис патронату над дитиною необхідно віднести наступні: 1) мета – сімейно-правова та соціальна, що полягає у наданні відповідної послуги дитині та її батькам або іншим законним представникам; 2) зміст послуги – тимчасовий догляд, виховання та реабілітація дитини; 3) надання такої послуги лише в сім'ї патронатного вихователя; 4) передумовою до надання цієї послуги є настання складних обставин у житті дитини, її батьків або інших законних представників; 5) короткостроковість надання такої послуги, що обмежується часом подолання зазначеними особами складних життєвих обставин; 6) підставою виникнення патронату над дитиною є договір між органом опіки та піклування і особою, яка виявила бажання бути патронатним вихователем.

Сутність патронату як соціальної послуги, що є предметом відповідного договору, окреслена у положеннях Закону України «Про соціальні послуги». У межах останнього зміст патронату як послуги полягає у діях, які спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, подолання таких обставин або мінімізацію їх негативних наслідків для осіб/сімей, які в них перебувають. Дана послуга за наявності у цьому законі класифікацією є комплексною, тому функціональна характеристика таких дій охоплюється одним з варіантів поведінки: тимчасовий догляд, виховання та реабілітація дитини. Тимчасовий догляд передбачає пильнування, слідкування за дитиною з метою забезпечення її нормального існування як члена суспільства в рамках обмеженого часового періоду. Виховання передбачає розвиток у дитини фізичних, емоційних, інтелектуальних і соціальних навичок та якостей з метою її успішної соціалізації. Ну, і нарешті, реабілітація як різновид соціальної послуги передбачає формування у дітей навичок до самообслуговування, самостійного проживання та інтеграції в суспільство. Для батьків такий характер послуги буде мати опосередкований характер, оскільки фактично забезпечується виконання їх обов'язків за вказаних обставин щодо дитини. Споживається ж послуга безпосередньо дитиною.

Сімейне законодавство припускає надання такої послуги лише в сім'ї патронатного вихователя, що пояснюється пріоритетом забезпечення права дитини на сім'ю та пов'язаними сімейним вихованням аспектами. Наведене спеціальне законодавство містить чіткі вимоги до соціально-побутового стану сім'ї патронатного вихователя щодо її складу та наявності у неї належних житлово-побутових умов за місцем фактичного проживання.

Таким чином, розгляд договірних відносин про патронат над дитиною надає можливість виділити з одного боку в якості виконавця патронатного вихователя та його добровільного помічника, а з іншого

дитину, над якою встановлюється патронат. Причому дитина має перебувати у складних життєвих обставинах, тобто умовах, що негативно впливають на життя дитини, стан її здоров'я та розвиток.

Частина 5 ст. 252 СК України допускає влаштування до сім'ї патронатного вихователя і декількох дітей одночасно за умови, що вони між собою є рідними братами і сестрами або виховувались в одній сім'ї. Загальна кількість дітей, влаштованих до сім'ї патронатного вихователя, визначається наявністю умов для проживання, догляду, виховання та реабілітації кожної такої дитини, зазначених у договорі про умови запровадження та організацію функціонування послуги патронату над дитиною, що надаватиметься сім'єю патронатного вихователя.

Патронатним вихователем може бути будь-яка повнолітня особа з повною цивільною дієздатністю й яка пройшла відповідне навчання. Підстави до унеможливлення розгляду особи в якості патронатного вихователя викладені у ст. 212 СК України (виключають можливість особи бути усиновлювачем), а також у п. 5 Порядку створення та діяльності сім'ї патронатного вихователя, влаштування, перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя.

Окремою умовою для розгляду особи в якості кандидата на патронатного вихователя є обставина відсутності у його сім'ї особи, яка з ним проживає на спільній житловій площі та має обмеження, визначені чинним законодавством.

Добровільним помічником може бути будь-який повнолітній член сім'ї або повнолітня особа, яка проживає на спільній житловій площі разом з патронатним вихователем, що має повну цивільну дієздатність, й разом з ним пройшла навчання і надає йому допомогу у догляді за дитиною. Наявні обмеження щодо члена сім'ї патронатного вихователя у повній мірі стосуються добровільного помічника.

Тимчасовий характер патронату над дитину цілком відповідає зазначеній меті даного сімейно-правового інституту. Тому темпоральні межі надання такої соціальної послуги окреслюються загальними рамками – три місяці або ж спеціальними – до шести місяців. Рішення про встановлення строку перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя та його продовження приймається відповідним органом опіки та піклування. Підставою до продовження строку понад трьох місяців можуть бути різні обставини, які обґрунтовують необхідність та доцільність перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя, однак загальна їх сутність має окреслюватись наведеним змістом складних життєвих обставин.

Започаткування діяльності з патронату над дітьми включає в себе заходи організаційного та інформаційного характеру, які здійснюються

суб'єктами публічної влади у відповідності до положень адміністративного законодавства.

У визначеному переліку заходів із започаткування діяльності з патронату над дітьми оцінка сімейного стану та житлово-побутових умов сім'ї кандидата у патронатні вихователі також поширюється і на його добровільного помічника та має за мету виявлення сприятливих факторів та ризиків щодо спроможності кандидата у патронатні вихователі надавати послугу патронату над дитиною в своїй сім'ї, у тому числі шляхом визначення готовності добровільного помічника виконувати свої обов'язки, психологічної готовності всіх членів сім'ї патронатного вихователя до влаштування в їх сім'ю дитини, наявності відповідних умов для безпечного та комфортного проживання дитини, влаштованої до сім'ї патронатного вихователя. Результатом проведення даного заходу є підготовка висновку про оцінку сімейної ситуації та житлово-побутові умови сім'ї кандидата у патронатні вихователі, що є підставою до надання кандидату у патронатні вихователі та його добровільному помічнику направлення на навчання за програмою патронатних вихователів.

Підсумком проведення навчання зазначених осіб є отримання ними рекомендації про можливість надання послуги патронату над дитиною або вмотивованої відмови у наданні такої рекомендації. Ця рекомендація слугує підставою для підготовки відповідного рішення органу опіки та піклування та проєкту договору про умови запровадження та організацію функціонування послуги патронату над дитиною, що надаватиметься сім'єю патронатного вихователя.

У відповідності до примірного договору про умови запровадження та організацію функціонування послуги патронату над дитиною, що надаватиметься сім'єю патронатного вихователя, його сторонами є орган опіки та піклування, з однієї сторони, та патронатний виховatelj з добровільним помічником, з іншої. Предметом цього договору є визначення умов запровадження та організації функціонування сім'ї патронатного вихователя, надання послуги патронату над дитиною, яка перебуває у складних життєвих обставинах, здійснення заходів щодо її захисту та забезпечення права на догляд, виховання в безпечному та сприятливому сімейному середовищі. Поряд з правами й обов'язками сторін у договорі має бути обов'язково зазначено обов'язок патронатного вихователя укласти з органом опіки та піклування договір про патронат над дитиною. Наведене та відповідні повноваження органу опіки та піклування свідчать про публічно-правовий характер зазначеного договору, оскільки його положення узгоджуються з правовим статусом органу опіки та піклування, визначеним

адміністративним законодавством, і покликані перш за все задовольнити публічний інтерес щодо влаштування дітей відповідної категорії.

Разом з тим, договір про патронат над дитиною, обов'язок укладення якого випливає з договору про умови запровадження та організацію функціонування послуги патронату над дитиною, що надаватиметься сім'єю патронатного вихователя, цілком має бути віднесений до сімейних договорів, який регламентований сімейним законодавством і спрямований на задоволення приватних інтересів щодо надання відповідної послуги визначеній в ньому дитині.

2. Правовий режим дитячого будинку сімейного типу в умовах воєнного стану

Окрім положень глави 20² Сімейного кодексу України, правове положення дитячого будинку сімейного типу унормовано в Положенні про дитячий будинок сімейного типу, затвердженому постановою КМУ від 26 квітня 2002 року № 564, та Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, затвердженому постановою КМУ від 24 вересня 2008 року № 866.

Фактично дитячий будинок сімейного типу з урахуванням викладеного у наведених нормативно-правових актах за метою та іншими функціональними ознаками у повній мірі відтворює зміст та правову природу прийомної сім'ї, як форми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, що надає можливість послатись на релевантні положення у ст. 256¹ СК України. Так, під прийомною сім'єю необхідно розуміти сім'ю, яка добровільно взяла на виховання та спільне проживання від одного до чотирьох дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. При цьому прийомною сім'єю є сім'я або окрема особа, яка не перебуває у шлюбі, що добровільно за плату взяла на виховання та спільне проживання від одного до чотирьох дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Визначальними рисами прийомної сім'ї є: окреслення її загального правового положення саме як сім'ї, добровільне надання соціальної послуги, зміст цієї послуги полягає у влаштуванні дитини (дітей) в сім'ю, мета такого влаштування – виховання та спільне проживання, оплатність такої послуги. Вагомою відмінністю наведених сімейно-правових інститутів є саме кількісний параметр суб'єктів, яким така послуга надається – це влаштування на виховання не менше як п'яти та не більше десяти дітей.

У відповідності до ст. 3 СК України сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки, а також одинока особа. При цьому, підставами до створення

сім'ї може бути поряд зі шлюбом, кровним спорідненням, усиновленням також й інші підстави, не заборонені законом і такі, що не суперечать моральним засадам суспільства. Подібний підхід створює передумови до поширеного розуміння сутності сім'ї, яка наділяється спеціальним статусом дитячого будинку сімейного типу у контексті змісту наведених норм СК України.

Визначальною відмінністю між прийомною сім'єю та дитячим будинком сімейного типу є дефініція, яка міститься у положеннях коментованої статті та ст. 256¹ СК України. На відміну від останньої, де мова йде про взяття дитини в прийомну сім'ю, у коментованій нормі дитячий будинок сімейного типу створюється за бажанням подружжя або окремої особи з метою виховання та спільного проживання, оскільки передбачає, перш за все, надання для започаткування наведеної діяльності певних майнових преференцій. До таких належать: 1) житлове приміщення; 2) меблі, побутова техніка та інші предмети тривалого вжитку.

Оскільки мова йде про добровільне взяття дитини на виховання та спільне проживання, то маємо саме договірний характер таких відносин, що підтверджується Положенням про дитячий будинок сімейного типу, яким затверджено зразок договору про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу. Такий договір є адміністративним, на відміну від договору про влаштування дітей на виховання та спільне проживання у прийомній сім'ї, до розуміння правової природи якого у повній мірі застосовані міркування щодо договору про патронат над дитиною, передбачені ст. ст. 252, 253 СК України.

Необхідно вказати на включення до істотних умов договору про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу також і положень, що окреслюють обов'язок передачі органом опіки та піклування батькам-вихователям обладнаного житлового приміщення, земельної ділянки та транспортного засобу з ідентифікацією та визначенням характерних рис таких об'єктів. Зокрема, має бути визначена адреса і стан житлового приміщення та земельної ділянки і їх площа з зазначенням цільового призначення використання останньої, марка, модель, рік випуску та інші характеристики транспортного засобу. Окремо має бути визначено перелік обладнання житлового приміщення, що може включати: шафи для одягу, меблі для кухні, дзеркала, письмові столи, стільці, ліжка або дивани; газову/електричну плиту, водонагрівачі, котли; побутові прилади – холодильник, телевізор, пральну машину, електричну праску, люстри, настільні лампи, годинники; необхідний посуд, столові прибори, текстильну білизну тощо.

Крім підстав припинення договору про влаштування дітей на виховання та спільне проживання у прийомній сім'ї, договір про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу може бути припинений також і у випадку зменшення кількості вихованців внаслідок вибуття їх за віком або з інших причин, за умови, що сторони договору не домовилися про поповнення дитячого будинку сімейного типу новими вихованцями. Тоді дитячий будинок сімейного типу може бути переведений у статус прийомної сім'ї з урегулюванням його правового положення згідно вимог глави 20¹ СК України.

Об'єктом наведених відносин є соціальна послуга із забезпечення вихованням та проживанням дитини в прийомній сім'ї. Кількісний критерій осіб, яким може надаватись така послуга, більше чотирьох дітей. Такі відносини згідно Положення про дитячий будинок сімейного типу вважаються оплатними.

У межах таких відносин простежується приватний інтерес дитини, що позбавлена батьківського піклування, щодо забезпечення її права на проживання в сім'ї, як первинного та основного осередку суспільства, а також приватний інтерес батьків-вихователів, які прагнуть отримати певну майнову (в частині відповідної винагороди) та немайнову вигоду (щодо власного суспільного визнання в якості осіб, які здатні сформувати витребувані суспільством моральні якості його члена). Публічний інтерес суспільства проявляється у формуванні загальнолюдських засад для належного виховання дитини з передачею їй основних, перш за все духовних цінностей людства, та подальшої соціалізації.

В умовах воєнного стану виникла потреба удосконалення правового механізму захисту прав та інтересів дитини, яка гіпотетично може стати вихованцем дитячого будинку сімейного типу. Держава відреагувала на такі виклики шляхом внесення змін до чинного законодавства в частині: 1) захисту прав дітей на окупованих територіях та тимчасово переміщених (евакуйованих дітей); 2) надання тимчасового притулку дітей у зазначеній формі сімейного піклування; 3) оптимізації процедури підбору кандидатів на батьків-вихователів та організації діяльності дитячих будинків сімейного типу; 4) припинення функціонування дитячого будинку сімейного типу; 5) координації та адміністрування співпраці з дитячими будинками сімейного типу в екстраординарних умовах функціонування; 6) додаткового механізму контролю за виконанням обов'язків батьками-вихователями.

Разом з тим, потребують вирішення питання ефективності захисту прав та інтересів дитини посередництвом впровадження такої форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в умовах воєнного стану шляхом детермінації параметрів

саме цієї форми з поміж інших з огляду на наявні ризики; вироблення додаткового механізму захисту дітей, які потребують тимчасових заходів захисту через ті чи інші обставини, пов'язані зі збройною агресією; визначення особливостей правового положення кандидатів на батьків-вихователів з числа осіб, які мають особливі заслуги перед Україною з огляду на вклад у захист національних інтересів країни; створення додаткових соціальних гарантій для функціонування дитячих будинків сімейного типу тощо.

3. Договірні конструкції у змісті форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування

Цивільно-правовий договір є визначальною правовою конструкцією у будь-якому національному праві сучасної країни, про що свідчать як якісні, так і кількісні показники відповідного нормативного матеріалу. Не менш актуальним є проєкція договірної конструкції у сімейному праві, що опосередковує відповідні міркування в межах даного виступу.

У межах книги 1 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) питання правового регулювання договірних відносин відображені у п. 3 ч. 1 ст. 3, де серед основних засад цивільного законодавства визначений принцип свободи договору, що деталізований у ст. 627 ЦК України. Вказані положення цивільного законодавства у поєднанні зі змістом ст. ст. 7, 8 СК України надають підвалини до поширення договірного механізму правового регулювання і на сімейні відносини. У контексті наведеного слухним є така сфера реалізації сімейних правовідносин як влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування.

Фактично сутність договору про патронат над дитиною цілком узгоджується зі змістом ч. 2 ст. 9 СК України, яка надає можливість особам, які проживають однією сім'єю, врегулювати свої сімейні відносини за договором. За результатами аналізу змісту ст. 253 СК України, Порядку створення та діяльності сім'ї патронатного вихователя, влаштування, перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя та типового договору про патронат над дитиною маємо таке.

Даний договір фактично врегульовує відносини між дитиною, щодо якої запроваджується патронат, та сім'єю патронатного вихователя на період перебування в ній дитини. Тобто цей договір є договором в інтересах третьої особи, у даному випадку дитини. Сторонами договору є орган опіки та піклування, батьки чи законні представники (якщо влаштування дитини у сім'ю патронатного вихователя здійснюється за їх згодою), а також патронатний вихователь. Отже, за кількістю сторін такий договір може бути як двостороннім, так і багатороннім (коли до його укладення залучаються батьки чи законні представники дитини).

Форма договору – проста письмова, типова форма якого затверджена Постановою КМУ від 20 серпня 2021 року № 893 «Деякі питання захисту прав дитини та надання послуги патронату над дитиною». Цей типовий договір береться за основу та деталізується сторонами. До врегулювання договірних відносин про патронат над дитиною у відповідності до ст. 8 СК України та ст. 9 ЦК України можуть бути застосованими субсидіарно загальні положення про договір та зобов'язання останнього нормативно-правового акта.

Даний договір є за розподілом змісту – двостороннім, за наявністю зустрічного еквіваленту – оплатним, за моментом укладення – консенсуальним, а також договором про надання послуги фактичного характеру, яка охоплюється змістом наведених категорій: тимчасового догляду, виховання та реабілітації дитини. Істотними умовами договору є: 1) предмет договору; 2) строк його дії.

Предметом договору про патронат над дитиною є охарактеризована у ст. 252 СК України послуга патронату над дитиною. Дана послуга обумовлена взаємною поведінкою сторін договору, за наявності яких може йти мова про її належне надання. Строк диференційований як загальний та спеціальний з огляду на обставини, за яких надається зазначена послуга.

Положення про виплату винагороди за надану послугу патронату над дитиною типовим договором не передбачена, однак вона впливає зі місту чинного законодавства, зокрема ст. 256 СК України.

З урахуванням змісту типового договору необхідно виокремити коло прав та обов'язків сторін, які формують умови такої домовленості. По-перше, їх можна поділити за суб'єктом, тобто стороною, яка їх реалізує (патронатний вихователь, орган опіки та піклування і батьки чи законні представники). По-друге, за функціональним спрямуванням (на надання самої послуги патронату або ж на її організаційне забезпечення). По-третє, за значенням у реалізації змісту таких відносин (на задоволення приватного або публічного інтересу).

Так, серед кола прав патронатного вихователя типовий договір пропонує повноваження щодо отримання інформації про стан здоров'я, психічний і фізичний розвиток влаштованої в сім'ю патронатного вихователя дитини, яке можна віднести до такого, що спрямоване на організаційне забезпечення послуги патронату та на задоволення приватного інтересу патронатного вихователя. У той час як право патронатного вихователя ініціювати розгляд міждисциплінарною командою питань щодо забезпечення прав та інтересів дитини та її сім'ї має бути віднесеним до такого, що спрямоване на організаційне забезпечення послуги патронату та на задоволення публічного інтересу щодо суспільного контролю у даній сфері відносин. А право

патронатного вихователя ініціювати перед органом опіки та піклування вирішення питань, пов'язаних із потребою у піклуванні дитини, проведенні складних дороговартісних обстежень, в операційному втручанні, протезуванні, придбанні для дитини засобів реабілітації чи пересування тощо має бути віднесеним до повноваження, що спрямоване на надання послуги патронату та задоволення перш за все приватного інтересу дитини та наведених її законних представників, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Подібним чином, обов'язки патронатного вихователя можуть бути класифіковані за вказаними критеріями: обов'язок забезпечувати доступ дитини до соціальних, освітніх і медичних послуг, організовувати проведення медичного обстеження, у разі потреби – надання невідкладної медичної допомоги та створювати належні умови для проживання, навчання, фізичного та духовного розвитку дитини відповідно до її віку, потреб та індивідуальних особливостей (на надання самої послуги патронату та на задоволення приватного інтересу дитини та її законних представників); обов'язок вести журнал спостережень за дитиною, а після її вибуття із сім'ї патронатного вихователя передати його службі у справах дітей та співпрацювати після вибуття дитини із сім'ї патронатного вихователя протягом семи календарних днів з батьками/законними представниками, до яких вона повернулася, надавати консультації з її догляду, виховання та реабілітації (на організаційне забезпечення послуги патронату і на задоволення публічного інтересу суспільства щодо забезпечення публічного порядку у даній сфері суспільного буття).

Така модель дослідження кола прав та обов'язків у повній мірі може бути поширеною також і на права та обов'язки органів опіки та піклування й законних представників у змісті договору про патронат над дитиною. При цьому, оскільки типові договори за усталеним підходом у цивільному праві наділені нормативною природою, що в певній мірі обмежує свободу договору, а для потреб охорони інтересів дитини у сімейному праві така сутність зазначених правових конструкцій цілком є слушною, то, вочевидь, всі викладені положення типового договору про патронат над дитиною мають бути відтворені й у будь-якому такому договорі на практиці. Природа ж свободи договору може бути реалізована через умову типового договору щодо можливості доповнення його на власний розсуд сторін у урахуванням вимог чинного законодавства.

Оскільки інститут патронату над дитиною перш за все слугує забезпеченню реалізації прав та інтересів дитини, то додатковими умовами такого договору є положення щодо обов'язків патронатного вихователя по відношенню до дитини та кореспондуючих до них прав

дитини, що було відображено у нормативному матеріалі ст.ст. 254 та 255 СК України й у змісті типового договору в оновленій редакції.

Окремо у договорі про патронат над дитиною визначені умови та порядок притягнення до відповідальності сторін. При цьому підставою притягнення до відповідальності може бути повне або часткове невиконання (неналежне виконання) договірних зобов'язань за договором. Типовий договір передбачає обов'язку процедуру попереднього вирішення спору щодо цього саме у позасудовому порядку. Серед форм юридичної відповідальності за порушення умов договору положеннями типового договору пропонується його розірвання через невиконання патронатним вихователем своїх обов'язків.

Частина 2 та частина 3 ст. 253 СК України поряд з положеннями типового договору про патронат над дитиною окреслює коло обставин, які можуть слугувати підставою припинення такого договору. Серед таких необхідно виділити ті, які залежать від волі сторін, а також ті, що обумовлюються обставинами об'єктивного характеру. Зокрема, до числа останніх необхідно віднести припинення у разі:

1) прийняття органом опіки та піклування рішення про повернення дитини до її батьків, інших законних представників (у випадку подолання ними складних життєвих обставин або завершення визначеного у договорі про патронат строку перебування дитини у сім'ї патронатного вихователя);

2) усиновлення дитини, встановлення над нею опіки чи піклування, влаштування її на виховання в сім'ю громадян (прийомну сім'ю чи дитячий будинок сімейного типу) або до дитячого закладу, закладу охорони здоров'я, навчального або іншого закладу;

3) досягнення дитиною повноліття;

4) у зв'язку із набуттям повної цивільної дієздатності у випадках, передбачених ЦК України;

5) смерті дитини;

6) смерті патронатного вихователя;

7) добровільного помічника.

Припинення ж договору про патронат над дитиною шляхом його розірвання можливий за згодою сторін, за рішенням органу опіки та піклування чи рішенням суду цілком узгоджується з можливістю поведінки сторін договору згідно цивільного законодавства. Однак, на відміну від останнього конструкція розірвання договору про патронат над дитиною, як сімейного договору, у зв'язку невиконанням патронатним вихователем своїх обов'язків за договором має певні особливості. Це пов'язано перш за все з додатковими засобами захисту інтересу дитини, а тому, на відміну від цивільного законодавства, не

вимагається доводити істотність порушення умов договору, розрізняти форму невиконання (часткове чи повне), а також розглядати можливість застосування конструкції зміни умов договору замість його розірвання.

Щодо прийомної сім'ї у контексті положень глави 20¹, то оскільки мова йде про добровільне взяття дитини на виховання та спільне проживання, то маємо саме договірний характер таких відносин, що підтверджується Положенням про прийомну сім'ю, яким затверджено зразок договору про влаштування дітей на виховання та спільне проживання у прийомній сім'ї. Такий договір є сімейно-правовим, до розуміння правової природи якого у повній мірі застосовані викладені міркування щодо договору про патронат над дитиною.

З числа осіб, які утворюють прийомну сім'ю, для укладення договору про влаштування дітей на виховання та спільне проживання у прийомній сім'ї і надання в межах нього відповідної послуги важливим є визначення правового положення прийомних батьків.

Прийомними батьками можуть бути окремі працездатні особи та подружжя, тобто жінка та чоловік, які перебувають у шлюбі згідно ч. 1 ст. 21 СК України. Отже, жінка та чоловік, які проживають однією сім'єю без шлюбу (ч. 2 ст. 21 СК України), фактично у конкубінаті, не можуть виступати у ролі прийомних батьків. Можливість розгляду кожної з таких осіб в якості прийомних батьків може бути сприйнята з огляду ч. 1 ст. 256² СК України, де таке право надається будь-якій особі, яка не перебуває у шлюбі. Разом з тим, Положення про прийомну сім'ю визначає окрему працездатну особу в числі кандидатів на одного з прийомних батьків. У даному випадку, вочевидь, мова йде про особу, яка відокремлена від шлюбу. Системний аналіз нормативного матеріалу Положення про прийомну сім'ю щодо поведінки учасників таких взаємин у випадку зміни сімейного стану (укладення шлюбу) прийомних батьків (6-1), коли припускається відмова нового члена сім'ї від набуття правового положення одного з прийомних батьків, надає можливість зробити позитивний висновок на користь надання права бути одним з прийомних батьків одному з учасників конкубінату. Однак, у будь-якому разі, вочевидь, перевага має надаватись повній сім'ї з урахуванням обставин конкретної справи.

Суб'єктами, які фактично споживають послугу в межах договору про влаштування дітей на виховання та спільне проживання у прийомній сім'ї, є прийомні діти, до числа яких належать діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, які влаштовані на виховання та спільне проживання до прийомної сім'ї. Таким чином, для того щоб мати статус прийомних дітей особам необхідно: 1) мати вік до 18 років (до 23 років: у випадку навчання у закладах освіти після досягнення повноліття або до закінчення зазначених закладів чи незалежно від

факту навчання у закладах освіти за умови встановлення такій особі інвалідності); 2) мати статус дитини-сироти (дитина, в якій померли чи загинули батьки) або дитини, позбавленої батьківського піклування (у зв'язку з позбавленням батьків батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими та через інші обставини об'єктивного та суб'єктивного характеру, що впливають на можливість здійснення піклування батьками щодо своїх дітей, визначені у ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства»); 3) проходження дитиною процедури влаштування до прийомної сім'ї (ст. 256⁴ СК України).

Прийняття рішення про створення сім'ї, наведеним у ч. 1 ст. ст. 256⁴ СК України органом, є передумовою до укладення договору про влаштування дітей до прийомної сім'ї, зміст якого згідно ч. 4 цієї ж статті статі формується на основі типового договору затвердженого КМУ. Разом з тим, на сьогодні наявний зразок договору про влаштування дітей на виховання та спільне проживання у прийомній сім'ї, що є додатком до Положення про прийомну сім'ю і не визначений як типовий. Тобто, фактично підзаконний нормативний акт, на відміну від 256⁴ СК України, оперує поняттям зразкового договору, який припускає дотримання форми, але відступлення від запропонованого змісту на розсуд сторін, що не відповідає сутності таких взаємин, де пріоритетним є саме типовий договір, як обов'язковий для сторін, в силу обставин, викладених у ст. 253 СК України.

Сторонами даного договору є орган опіки та піклування і прийомні батьки. Це договір на користь третьої особи (дитини). Предметом є охарактеризована у ст. 256¹ СК України послуга. Він є двостороннім, оплатним, консенсуальним, письмовим за формою укладення. Істотними умовами цього договору є предмет та ціна (грошове забезпечення).

Відносини з влаштування дітей на виховання та спільне проживання у прийомній сім'ї може бути припиненим за взаємною згодою сторін, а також у випадку: 1) досягнення повноліття дитиною (у разі навчання у закладі загальної середньої освіти, за денною формою навчання у закладі професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти – 23-річного віку або закінчення відповідного закладу освіти); 2) набуття або надання дитині повної цивільної дієздатності (реєстрація шлюбу, працевлаштування за трудовим договором, запис матір'ю або батьком дитини, провадження підприємницької діяльності); 3) влаштування дитини в заклад освіти на повне державне забезпечення; 4) досягнення батьками пенсійного віку; 5) смерть дитини. У випадку виявлення у порядку контролю органом опіки та піклування негативних факторів побутового характеру, неналежного надання визначеної

договором послуги та інших обставин, які суперечать інтересам дитини, такий орган, у випадку недосягнення домовленості з прийомними батьками щодо припинення договірних відносин, може ініціювати розірвання договору в односторонньому порядку зі зверненням до суду.

Окремою підставою припинення відносин з влаштування дітей на виховання та спільне проживання у прийомній сім'ї є перевищення кількісного параметру прийомних дітей п'яти, що створює передумови до перетворення розглянутої форми влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, у іншу, унормовану в межах глави 20² СК України. За наведених умов орган, який прийняв рішення про створення прийомної сім'ї, приймає рішення про створення дитячого будинку сімейного типу на її основі.

Оскільки, дані відносини носять територіальний характер, то підставою припинення також може бути зміна адміністративно-територіальної одиниці місця проживання прийомної сім'ї, якщо прийомні батьки не подадуть заяву органу опіки та піклування за новим місцем проживання щодо пролонгації взаємин.

Для забезпечення правового режиму дитячого будинку сімейного типу основним локальним документом, який урегульовує відносини органу опіки та піклування, з однієї сторони, та батьків-вихователів, з іншої, є договір про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу. Даний договір має ту ж природу, що і договір про влаштування дітей на виховання та спільне проживання у прийомній сім'ї, а тому викладена вище характеристика наведених договірних відносин може бути застосована й до даного договору.

Разом з тим, необхідно вказати на включення до істотних умов договору про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу також і положень, що окреслюють обов'язок передачі органом опіки та піклування батькам-вихователям обладнаного житлового приміщення, земельної ділянки та транспортного засобу з ідентифікацією та визначенням характерних рис таких об'єктів. Зокрема, має бути визначена адреса і стан житлового приміщення та земельної ділянки і їх площа з зазначенням цільового призначення використання останньої, марка, модель, рік випуску та інші характеристики транспортного засобу. Окремо має бути визначено перелік обладнання житлового приміщення, що може включати: шафи для одягу, меблі для кухні, дзеркала, письмові столи, стільці, ліжка або дивани; газову/електричну плиту, водонагрівачі, котли; побутові прилади – холодильник, телевізор, пральну машину, електричну праску, люстри, настільні лампи, годинники; необхідний посуд, столові прибори, текстильну білизну тощо.

Крім підстав припинення договору про влаштування дітей на виховання та спільне проживання у прийомній сім'ї, договір про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу може бути припинений також і у випадку зменшення кількості вихованців внаслідок вибуття їх за віком або з інших причин, за умови, що сторони договору не домовилися про поповнення дитячого будинку сімейного типу новими вихованцями. Тоді дитячий будинок сімейного типу може бути переведений у статус прийомної сім'ї з урегулюванням його правового положення згідно вимог глави 20¹ СК України.

ВИСНОВКИ

Таким чином, патронат, прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу відіграють важливу роль в реалізації соціальної функції публічної адміністрації із влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Особливого значення набувають такі інститути в умовах воєнного стану, коли виникає загроза існуванню як української державності, так і безпосередньо конкретно визначеної дитини, яка потребує додаткових заходів із забезпечення її прав, у тому числі щодо сімейного виховання.

Наведені форми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування як правові інститути мають комплексну природу, що охоплюється як сімейно-правовим, так і соціальним значенням. Перше полягає у забезпеченні права дитини на сім'ю, а друге – у створенні соціально обумовлених необхідних умов для дитини як учасника суспільства та свого роду страхуванні поряд з дитиною також і батьків та інших їх законних представників від настання невігідних наслідків саме для їх відносин з дітьми за складних життєвих обставин. Вони засновані на договірних відносинах, в межах яких простежується як приватний інтерес безпосередньої дитини на реалізацію права на сім'ю, так і публічний інтерес з приводу забезпечення публічного правопорядку в розрізі влаштування дітей відповідної категорії й забезпечення їх релевантної соціалізації. У зв'язку з цим у механізмі правового регулювання наведених взаємин відображена категорія як договірних конструкцій публічно-правового та приватноправового характеру, а також низка підзаконних нормативних актів адміністративно-правової природи.

В умовах воєнного стану особливістю реалізації всіх форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, є екстраординарність передумов до запровадження відповідної форми, включення в механізм правового регулювання додаткових публічно-правових засобів, які забезпечують оперативність реалізації змісту відповідних відносин, наявність додаткових обставин для застосування

таких форм з огляду на екзистенціальний характер викликів перед суспільством та його найбільш вразливим членом – дитиною, визначення особливостей правового положення учасників таких відносин, створення додаткових соціальних гарантій для функціонування цих форм.

АНОТАЦІЯ

Дана стаття присвячена питанню детермінації правової природи окремих форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування на прикладі патронату, прийомної сім'ї та дитячого будинку сімейного типу.

Звернена увага на той факт, що такі інститути набувають особливого значення в умовах воєнного стану, коли виникає загроза існуванню як української державності, так і безпосередньо конкретно визначеної дитини, яка потребує додаткових заходів із забезпечення її прав, у тому числі щодо сімейного виховання.

Доведено, що наведені форми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, як правові інститути мають комплексну природу, що охоплюється як сімейно-правовим, так і соціальним значенням. Перше полягає у забезпеченні права дитини на сім'ю, а друге – у створенні соціально обумовлених необхідних умов для дитини як учасника суспільства та свого роду страхуванні поряд з дитиною також і батьків та інших їх законних представників від настання невідповідних наслідків саме для їх відносин з дітьми за складних життєвих обставин.

Такі відносини засновані на договірних засадах, в межах яких простежується як приватний інтерес безпосередньої дитини на реалізацію права на сім'ю, так і публічний інтерес з приводу забезпечення публічного правопорядку в розрізі влаштування дітей відповідної категорії й забезпечення їх релевантної соціалізації. У механізмі правового регулювання наведених взаємин відображена категорія як договірних конструкцій публічно-правового та приватноправового характеру, а також низка підзаконних нормативних актів адміністративно-правової природи.

Відзначено, що особливістю реалізації всіх форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, в умовах воєнного стану є екстраординарність передумов до запровадження відповідної форми, включення в механізм правового регулювання додаткових публічно-правових засобів, які забезпечують оперативність реалізації змісту відповідних відносин, наявність додаткових обставин для застосування таких форм з огляду на екзистенціальний характер викликів перед суспільством та його найбільш вразливим членом –

дитиною, визначення особливостей правового положення учасників таких відносин, створення додаткових соціальних гарантій для функціонування цих форм.

Література

1. Кількість дитячих будинків сімейного типу у країні постійно збільшується, сьогодні їх вже 1180 й там виховується понад 8 тисяч дітей. *УКРІНФОРМ*. URL: <https://surl.li/xbzhzc>.

2. В Україні налічується близько 1300 дитячих будинків сімейного типу. *Допомога дитячим будинкам сімейного типу*. URL: <https://centersocial.org/projects/dopomoga-dytyachym-budynkam-simejnogo-typu-help-to-family-type-childrens-homes/>.

3. Кравчик М.Б. Особливості патронату в законодавстві України. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2020. Том 31(70). С. 25-30. DOI: <https://doi.org/10.32838/TNU-2707-0581/2020.5/05>.

4. Лешанич Л.В. Правова природа припинення договору про патронат. *Часопис цивілістики*. 2015. Випуск 18. С. 73-76.

5. Боровська І.А. Патронат над дитиною як форма влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: окремі аспекти. *Проблеми цивільного права та процесу*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 2017. С. 239-241.

6. Лютий В., Павлик О. Критерії оцінювання якості послуги патронату над дитиною. *Social Work and Education*. 2020. № 3, том 7. С. 263-278. DOI: 10.25128/2520-6230.20.3.2.

7. Розгон О. Договір про влаштування дітей до прийомної сім'ї. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2017. № 5(95). С. 122-134.

8. Козак О. Передумови укладення договору про влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у прийомну сім'ю. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 1. С. 11-15. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.1.02>.

9. Черновалюк Ю.Ю. Реалізація права на сім'ю шляхом створення дитячих будинків сімейного типу. *Автореф. дис...канд.юр.наук: 12.00.03*. 2010. 22 с.

10. Токарчук Л.М. Дитячий будинок сімейного типу: питання правового регулювання. *Правова держава*. 2019. № 34. С. 64-69. DOI: <http://dx.doi.org/10.18524/2411-2054.2019.34.169535>.

11. Чайка І.О. Виховний потенціал дитячих будинків сімейного типу в Україні. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Science*. 2016. № 16. С. 92-95.

12. Хрущ В.Л. До питання про правову природу договору про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу. *Юридичний*

науковий електронний журнал. 2024. № 3. С. 176-179. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-3/39>.

13. Євко В.Ю. Правова природа договору про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу. *Університетські наукові записки*. 2009. № 3(31). С. 67-73.

Інформація про автора:

Маковій Віктор Петрович,

кандидат юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін
інституту права та безпеки

Одеського державного університету внутрішніх справ
вул. Успенська, 1, м. Одеса, 65000, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-6847-2309>